

Mr Miroslav PERIŠIĆ

NADMOĆ ISTORIJE

Ljubodrag Dimić, *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije 1918-1941*, I-III, "Stubovi kulture", Beograd 1997.

I stančan osećaj uglednog beogradskog izdavača "Stubova kulture" za vrhunsku istoriografsku literaturu došao je do potpunog izraza nedavnim objavljivanjem jednog od najvećih izdavačkih ostvarenja poslednjih godina – trotomnog dela dr Ljubodraga Dimića *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije 1918-1941*. Reč je o jednoj od onih knjiga koje svojim obimom, ukupnim istraživačkim rezultatom, celovitim pristupom, tematskom razduženošću, osobenim načinom izlaganja, obavezujućim zahtevom za znanjem, a svim tim i svojom retkošću u istorijskoj literaturi, pripadaju uskom krugu knjiga na koje se s posebnim stručnim zanimanjem čeka godinama. Reč je i o jednoj čitalački ne lako savladivoj knjizi, knjizi koja bira čitaoca, iziskuje od njega sposobnost da istoriju sagledava u totalitetu, knjizi koja iščekuje čitaoca sa izgrađenim ukusom za istoriografsku literaturu visokog naučnog dometa, sačekuje onog ljubitelja knjige koji teži znanjima o društvu i društvenom miljeu jugoslovenske države u razdoblju između dva svetska rata, ali i čitaoca koji nadnet nad problemima istorije i istoriografije dramatično traga za racionalnim pogledom u prošlost. Tako odabran čitalac može da bude istoričar, književni istoričar, sociolog, filolog, politikolog, antropolog, etnolog ili neki drugi poslenik u nauci i kulturi koji oseća potrebu za znanjem o duhovnoj klimi vremena obuhvaćenog temom. To može da bude i čitalac čija je znatiželja, ne samo stručna, okrenuta temama ili nekoj od tema kakve su: prosveta, kultura, politika, crkva, odnos politike i kulture, strani kulturni uticaji, manjinsko pitanje, svakodnevni život, kultura življenja, običan čovek i njegove preokupacije, pa do čitaoca koga zanimaju najistančaniji duhovni izrazi u književnosti, likovnom stva-

ralaštvu, arhitekturi, muzici, filmu ... Jednostavno, reč je o knjizi čija tema obuhvata sve relevantne činioce jednog društva, pri čemu je istraživačka pažnja posebno usmerena ka raspoznavanju, uočavanju i identifikaciji ciljeva društvenog razvoja Kraljevine Jugoslavije, ka čitavom kompleksu pojava i spletu istorijskih tokova koji su delovali na formiranje lika tog društva, stepen njegove izgrađenosti i nivo prosvetćenosti, ali i zadržana na faktorima koji su ograničavali razvoj, uzrokovali zaostalost, usporavali integraciju. S podjednakom su važnošću Dimićeva istraživanja bila usredsređena i na razumevanje položaja običnog čoveka i svakodnevnog života u Kraljevini Jugoslaviji. Otuda se oblast kulturne politike u Dimićevoj studiji iskazala kao veoma složena i slojevita oblast istraživanja, šira nego što na prvi pogled izgleda, a njegova studija, podeljena u tri osnovne celine koje su istovremeno i tri knjige (*Društvo i država, Škola i crkva, Politika i stvaralaštvo*), iskoračila na jednu od najširih, pre ove knjige najzamagljenijih, ali za istoričara očevidno uхватljivih i savladivih oblasti proučavanja – istoriju društva.

Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije – u tri toma, na 1.620 strana, u sedam poglavlja i 69 tematskih celina – značajna je i po tome što njenog autora definitivno generacijski izdvaja iz plejade mlađih istoričara i svrstava ga u najuži krug srpskih i jugoslovenskih istoričara koji su jugoslovensku istorijsku nauku zadužili delima kapitalne vrednosti. Obilje izvora na kojima je zasnovana, okviri u kojima je problemski postavljena, obimnost i originalnost, uz podrazumevajuću obazrivost, kritičnost i analitičnost – nisu sve ono po čemu se ova knjiga i njen autor izdvajaju. Već na prvim stranicama knjige dr Ljubodrag Dimić je prepoznatljiv kao istoričar koji drži do sebe i do struke kojoj pripada. On je pristalica empirije, na nju gleda kao na neminovnost u građenju slike prošlosti i pronalazeći potvrdu za takav pristup u sopstvenom istraživačkom iskustvu u trenucima raspisanosti samouvereno uzvikuje da nema istorije bez empirije; ali ne samo bez empirije. Početne stranice knjige otkrivaju dr Ljubodraga Dimića i kao istoričara koji s lakoćom svojstvenom modernom istoričaru uspešno spaja istraživačku kreativnost i teorijsko znanje, ali i kao istoričara koji kritički osmatra, procenjuje i proverava teorijsku misao, koji se s njom razilazi i razgraničava onog časa kada pod pritiskom istraživačkih rezultata počinje da se pokazuje sva nadmoć istorije u odnosu na mišljenja sociologa, kulturologa, teoretičara kulture, antropologa, a čitav problem posmatran "očima istoričara" počinje da poprima oblike sadržajnijeg viđenja od načelnih i uopštenih terminoloških određenja. Iz knjige *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije* progovara i istoričar čiji je pristup temi u skladu sa zahtevom za celovitošću istorije. Do ispunjenja tog zahteva, među istraživačima sve češće pominjanog u vidu posebnog imperativa modernog istoričara, Ljubodrag Dimić je stigao najdužim mogućim putem za istoričara; on se zapravo zaputio pravcem koji nije nudio brz, ali je obećavao pouzdan naučni rezultat. U osnovi tog rezultata stoje obimna

istraživanja koja su autora, s jedne strane, zaštitila od bilo koje vrste proizvoljnosti, nedorečenosti, olakih konstatacija, stereotipnih mišljenja, ideoloških uticaja, sputanosti koja obično nastaje u nedostatku izvora, a, s druge strane, omogućila mu da u svom uspinjanju ka temi, lišen uzora i oslonjen uglavnom na sopstveno iskustvo, izgradi model za izučavanje istorije društva. Iz jednog takvog odnosa istoričara prema istoriji nastala je knjiga u kojoj je moguće pratiti i kako se jedna relativno uska ili usko shvaćena tema preobražava i izrasta u zamašno historiografsko delo u kome je sadržana društven istorija Kraljevine Jugoslavije. Upravo u tom uspešnom i sadržajno bogatom preslikavanju društva došao je do izraza Dimićev stvaralački odnos prema istoriji i njegova sposobnost razumevanja istorije kao toka i istorije kao stanja. Slika društva pokazala se kao nužna za razumevanje celine problema s kojim se autor susreo otpočinjući rad na proučavanju teme koja je zahtevala pogled "iznutra", izlazak na široko istraživačko polje, uvid u brojne pojedinosti, raščlanjavanje, odmeravanje i sagledavanje osobenosti, razlika, ograničenja i određivanje mogućnosti kulturne politike kao jedne od osnovnih pretpostavki ubrzanijeg razvoja društva Kraljevine Jugoslavije. Posle čitanja Dimićeve knjige gotovo bi bilo nemoguće zamisliti studiju o kulturnoj politici bez prethodnih znanja o svemu što je odlikovalo društvo u kome je kulturna politika deo opšte strategije razvoja. Upravo zahvaljujući tim znanjima do kojih je uz veliki istraživački napor dosegno, Dimić je mogao svoju temu da izvede na daleko širu ravan nego što to u početnom razmišljanju pretpostavlja njen naslov i da kulturnu politiku Kraljevine Jugoslavije sagleda između proklamovanog i ostvarenog, normativnog i stvarnog, željenog i mogućeg, da kulturnu politiku odredi kao skup želja i projekata koji nisu imali mnogo zajedničkog sa realnim stanjem, da zapazi da je ona od nosilaca vlasti doživljavana kao isključivo politička delatnost, pogodna forma za plasiranje ideoloških sadržaja, kao oblast u kojoj se projektuju i parcijalno iskazuju politički pogledi, ideološki interesi, ekonomske mogućnosti, kulturne potrebe.

Dr Ljubodrag Dimić se najpre zapitao kakvo je tlo na kome je 1918. godine počela da egzistira novostvorena država. Upustio se pri tom u ispitivanje prostora koji se u njegovoj studiji iskazao višedimenzionalno: kao geografski prostor, kao istorijski, duhovni, politički, privredni prostor. Iznoseći zapažanje da nije reč o geografskoj celini već o skupu geografskih oblasti, ukazujući na činjenicu da je reč o zemlji izrazitih prirodnih kontrasta na kojoj se susreću različite klime i pedološka svojstva, baveći se uticajem prirodnih raznolikosti na način življenja, ishranu, odevanje, stanovanje, način mišljenja, socijalnu mobilnost stanovništva, privrednu neujednačenost, neravnomerno rasprostiranje procesa društvenih promena, Ljubodrag Dimić slika brda i ravnice, sela i gradove, puteve i bespuća, vodene tokove, analizira odnos obradivih i neobradivih površina, izračunava procenat zasejanosti zemljišta, prati promene stočnog fonda, daje sliku drugih manje zastupljenih načina

privređivanja, uočava neracionalnost i zaostalost u načinu poljoprivredne proizvodnje. Okrenutost autora pre svega ka selu kao predmetu istraživanja, a u knjizi je analizirano slovenačko, muslimansko, hercegovačko, crnogorsko, vojvođansko, moravsko selo, selo u južnoj Srbiji i Makedoniji, proistekla je iz činjenice da je tri četvrtine stanovništva u Kraljevini Jugoslaviji živelo od poljoprivrede. To ipak nije bio razlog da u analizi socijalno-ekonomske osnove u Kraljevini Jugoslaviji autor ne posveti pažnju i razvoju industrije. Dimić daje strukturu jugoslovenske privrede između dva rata po industrijskim granama i po banovinama, prebrojava zanatske radionice, rudnike, fabrike i električne centrale, sagledava njihov neravnomeran raspored i određuje stepen ekonomske razvijenosti u evropskim okvirima. Analize podataka do kojih je došao Dimiću su poslužile da u potpunosti sagleda šta je sve stajalo na putu jedne države sa agrarnom strukturom u nameri da ubrza svoj društveni razvoj.

Pred čitaocem knjige *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije* promiču kamene i drvene kuće, kuće ograđene tarabama ili zidom, kuće od čatme, čerpića, popleta, bondruka, kuće "sibare", brvnare, "moravske kuće", "prizemljuše", "dvospratne kuće", "čifčijske kuće", kamene "kule", zatim svi tipovi narodne nošnje (alpaka, panonska, moravska, makedonska, jadranska, dinarska). Dimić piše o svakodnevnom životu porodice na selu, raspadanju porodičnih zadruga, uticaju religije, poštovanju običaja, postovima, praznovericama, predrasudama, položaju i ulozi žene, rasprostranjenosti nepismenosti, zdravstvenoj neprosvećenosti, zaraznim bolestima, navikama, ukorenjenom načinu mišljenja ... Posmatranje društva od načina na koji običan čovek dolazi do "korice hleba" preko kuće i okućnice, vezanosti za zemlju od koje živi i na kojoj proizvodi ne više od toga koliko mu treba da prehrani porodicu, do odnosa prema crkvi, školi, školovanju potomstva, do spremnosti ili neprilagođenosti da prihvati uticaje, Dimiću je omogućilo da društvo Kraljevine Jugoslavije sagleda kao spoj više društava integrisanih prvi put u svojoj istoriji u okviru jedne državne zajednice. Ta društva je povezivala politička integracija, ali su ih delili mileniji, delili su ih istorija, crkva, ekonomija, mentaliteti, navike, tradicija, istorijski razvoj pod drugačijim uticajima i na različitim stranama sveta, razdvajali su ih različiti pogled na prošlost i sadašnjost, različita iskustva, različiti ekonomski i politički interesi i ciljevi. Dimićevo vraćanje osnovnim, ali zaboravljenim, znanjima i interesovanjima nije imalo za cilj da da opis socijalnog, ekonomskog i nacionalnog tla na kome je nastala Kraljevina Jugoslavija, već da u funkciji osnovne teme posluži za objektivnije tumačenje svega što je uticalo, onemogućavalo, ograničavalo, usporavalo ideju integracije jugoslovenskog društva i u tom sklopu uticalo i na kulturnu politiku kao, kako ga je vladajuća politika shvatala, sredstvo koje je trebalo da doprinese zamišljenoj integraciji. Pri tom Dimić ne insistira na verskoj, nacionalnoj, ekonomskoj duhovnoj "razdrobljenosti" jugoslovenskog društva, već sliku svih neravnomernosti i

različitosti nudi kao konstataciju, zapažanja i objašnjenja. Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije se utapala i gubila u "oceanu zaostalosti", ne uspevajući da oživi "ugasle potrebe" stanovništva.

O naporima države da izgradi snažnu kulturnu politiku Dimić piše odmeravajući materijalne mogućnosti jugoslovenskog društva. On analizira institucionalnu osnovu kulturne politike, piše o uređenju ministarstva prosvete, zakonima, nadzorima, kompetencijama, administrativnim reorganizacijama i promenama u delokrugu rada, kašnjenju u donošenju državnog prosvetnog programa, pravilnicima, odsecima, odeljenjima, odnosu političkih stranaka prema kulturnoj politici i njihovom nedovoljnom shvatanju njenog značaja. Kulturna politika je praćena i u svojim fazama od integralnog jugoslovenstva do postepenog gubljenja i snaženja nacionalnih kultura.

Prosvetnim prilikama autor je prišao kao jednom od najznačajnijih i najvernijih pokazatelja duhovnog stanja u društvu. Razdvajajući školske prilike od školske politike, Dimić je broj škola, učitelja i đaka, odnos pismenih i nepismenih, izgled školskih zgrada, nastavne programe, stručnost nastavnog kadra, uz posebno posvećenu pažnju prosvetnoj eliti, sa uočavanjem svih posledica skromnih ulaganja u prosvetu, analizirao po banovinama.

Rimokatoličkoj crkvi i rimokatoličkom klerikalizmu Dimić je takođe posvetio veliku pažnju, uočavajući snažan uticaj katoličke crkve u životu vernika i prateći njene zadatke na uspostavljanju "unutrašnje katoličke države". Sukobi rimokatoličke crkve i države počeli su još 1919. godine i trajali su u celom životu Kraljevine Jugoslavije. Rimokatolička crkva, sa dugim iskustvom u nastojanju na klerikalnoj obnovi društva, imala je razvijenu mrežu kulturnih akcija i sudarala se sa državom čiji su napori bili usmereni ka uspostavljanju monopola nad školom i nastavom, izjednačavanju školskog zakonodavstva i unifikaciji školskog sistema. Osnovna i nepomirljiva načela crkve stajala su iznad volje države i nad njenim zakonima.

Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije sagledana je u odnosu države prema nacionalnim manjinama (nemačkoj, mađarskoj, rumunskoj i prema albanskom stanovništvu). Dimićeva istraživanja pokazuju da su prosvetne vlasti imale nejednak odnos prema nacionalnim manjinama u zavisnosti od političke i vojne snage matice, ali i u zavisnosti od brojnosti manjina, od njihove političke organizovanosti, učešća u političkom životu, spremnosti da osnivaju kulturna društva i da se bore za ostvarenje svojih zahteva u pogledu škola i udžbenika.

Strani kulturni uticaji i prožimanja posebna su tematska celina u knjizi Ljubodraga Dimića. Kulturni značaj ruske emigracije, francuski kulturni uticaj, kulturne veze sa Englezima, kulturni odnosi sa Mađarskom, jugoslovensko-rumunske kulturne veze, slovenska ideja i kulturna politika – teme su o kojima Dimić piše prateći sve oblike tih uticaja, od naučne razmene, preko priredaba, predavanja, razmene prosvetnih iskustava, do brojnih

drugih oblika saradnje. Činjenicu da je francuski uticaj na kulturu u Kraljevini Jugoslaviji, a posebno u Srbiji, bio naj snažniji, Dimić objašnjava duhovnim i političkim vezama iz prošlosti, a posebno kao izraz prijateljstva izgrađenog tokom Prvog svetskog rata.

Poglavlje o kulturnoj politici i stvaralaštvu Dimić započinje konstatacijom da međuratna Jugoslavija nije bila provincija duha i zapažanjem da je jugoslovenska likovna umetnost, koja je do Prvog svetskog rata bila zagledana u Minhen, Beč, Berlin i Pariz, definitivno prihvatila Pariz kao "središte suprotnih estetika, poetika i pravaca". Dimić posmatra tri kulturna središta – Ljubljanu, Zagreb i Beograd i kretanja u stvaralaštvu, piše o obeležjima umetničkog života u Beogradu, o kretanjima u umetnosti, traganju za "novim", hvatanju koraka sa avangardnim pokretima u Evropi, duhu intelektualne pobune inteligencije školovane u inostranstvu, koja je izvirala iz njihovog nezadovoljstva postojećom stvarnošću, sredini koja sa preovlađujućim brojem nepismenih ne razume i ne prihvata pokrete kao što su nadrealizam, dadaizam, kubizam ... Posebnu pažnju Dimić posvećuje nacionalnom tradicionalizmu u slikarstvu koji živi tokom prve decenije postojanja Kraljevine i zalaganju za umetnost kao nerazvodni deo društva, nastavak tradicija, branu avangardnim likovnim izrazima nastalim u Parizu, Njujorku ili Londonu koji ne odgovaraju Beogradu. Dimić prati poruke jugoslovenskih izložaba koje dvadesetih godina okupljaju stvaraoce iz svih delova zemlje i koje, prema zamisli pokretača i organizatora, imaju cilj da afirmišu ideju jugoslovenske kulturne zajednice u njenom delovanju kao celine. Prateći kulturna kretanja i sadržaje, on onoliko koliko je to značajno istoričaru piše o sporovima u umetnosti između pristalica "čiste umetnosti" i zagovornika "angažovane umetnosti", na šta se u godinama diktature nesumnjivo odrazila ekonomska kriza. Sporovi postaju sve opterećeniji ideološkim i političkim, a društvena stvarnost i teški uslovi u kojima se živelo pomogli su snaženju socijalne umetnosti.

Nastajanje različitih pravaca u umetnosti, formiranje umetničkih grupa ("Klub mladih", "Zemlja", "Grupa umetnika", "Život") okupljanje umetnika oko časopisa ("Zenit", "Savremenik", "Hrvatska revija", "Nova Evropa", "Književna republika", "Putevi", "Svedočanstva", "Nemoguće", "Zograf", "Nadrealizam danas i ovde"), osnivanje i postojanje umetničkih škola bili su rezultat izvesne autonomnosti umetnosti koju je država dozvoljavala svesna da ne može bitnije da utiče na umetnike da vode računa o ciljevima vladajuće politike. Po mišljenju Ljubodraga Dimića, to je uticalo na nemešanje državne politike u oblast umetnosti, koju država nije nastojala znatnije da finansira. Položaj umetničkih škola, njihove zadatke i ciljeve i organizaciona pitanja tek je vlada Milana Stojadinovića ozbiljnije regulisala Projektom Zakona o umetničkim školama. Pretvaranjem Umetničke akademije u Zagrebu u Akademiju umjetnosti i osnivanjem Akademije za likovne umetnosti u Beogradu (1937) nastava umetnosti u Kraljevini dobila je na svom profilisanju i bila institucionalno konstituisana kao deo školskog sistema i kulturne i prosvetne politike.

U kontekstu razmatranja odnosa države prema stvaralaštvu u Dimićevoj studiji dato je mesto arhitekturi i stvaralaštvu u oblasti arhitekture, evropskom uticaju koji je stizao iz Praga i Pariza, zagovornicima nacionalnog stila. Uticaji ideologa jugoslovenstva prepoznatljivi su i u oblasti muzičkog stvaralaštva, ali su pokušaji sinteze bili ograničeni činjenicom da su istočni krajevi zemlje vekovima trpeli uticaj orijentalne muzike, da se u zapadnim oblastima osećao uticaj gregorijanskog pevanja, da na krajnjem zapadu u muzici ima dosta elemenata nemačke, a u Dalmaciji italijanske muzike.

I književni život između dva rata Dimić posmatra kao u mnogo čemu autonoman od nastojanja kulturne politike i takav stav potkrepljuje činjenicom o postojanju različitih pravaca i orijentacija, njihovim razlikama – od modernista do socijalnih pisaca. Dimić navodi činjenicu da su u godinama diktature nesmetano izlazili svi listovi koji su pledirali da budu književni i umetnički, da književnost nije bila na udaru cenzorskih i policijskih komisija, a da uvid u zabranjene naslove govori o tome da je represija režima bila usmerena pre svega na publicistiku i istoriografiju, a posebno na radove sa sadržajima nacionalnog obeležja.

Kulturnim kretanjima između dva rata Ljubodrag Dimić nije prišao sa motivom da dâ presek svega što se događalo, već da kulturu i prosvetu u celini, izoštravajući svaki segment kulturne politike posebno, obradi isključivo sa stanovišta istorijskog značaja, težine, mesta i uloge koju je imala, jer šta je, na primer, nadrealizam značio u seljačkoj zemlji sa ogromnim brojem nepismenih? Dimićeva knjiga uverljivo pokazuje da se stepen razvijenosti srpskog društva, po brojnim pokazateljima, gotovo ne razlikuje u vremenu pre i posle 1918. do 1941. godine. U suštini ono je zadržalo obeležje autarhičnosti, agrarnosti i industrijske nerazvijenosti. Seljak u Srbiji živi i pre i posle 1918. godine isto: proizvodi koliko mu treba da preživi, primitivno obrađuje zemlju, nema puteva koji bi ga odveli dalje od sopstvenog atara, uglavnom ostaje nepismen, njegovo životno iskustvo je svedeno na iskustvo uže sredine. U takvom ambijentu kulturna politika nije mogla da pokaže veliki rezultat. Ona je trebalo da olakša društvenu integraciju, da zbliži narode prvi put u istoriji okupljene pod jednim državnim krovom, da premosti istorijske razlike, da ekonomski ujednači, da doprinese uzajamnosti, prevazilaženju kulturne zaostalosti i "zapuštenosti", da sama bude nosilac procesa društvenih promena. Preuzimajući na sebe možda i veći teret od onog na koji ga je odgovornost pisanja doktorske disertacije obavezivala, dr Ljubodrag Dimić je dao potpune odgovore zbog čega kulturna politika nije uspela da iznese svoju ulogu. Sigurnost njegovom izlaganju dala je ogromna količina znanja kojom je istoriografiju o Kraljevini Jugoslaviji obogatio, pripremio i osposobio za nastajanje onakvih istoriografskih dela kakva postoje u razvijenijim istoriografijama. Knjiga dr Ljubodraga Dimića nije došla nenadano, a utisak čitaoca te knjige je da će posle nje svaka sledeća knjiga biti vrednovana strožim merilima.